

UOT – 17

**Sədaqət Məmmədova**  
**Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası**

**CƏMIYYƏTİN İNKİŞAFINDA MİLLİ-MƏNƏVİ  
DƏYƏRLƏRİN ÖZÜNƏMƏXSUSLUĞU**

*Məqalədə cəmiyyətin inkişafının müasir mərhələsində milli-mənəvi istiqamətdə baş verən sosial hadisə və proseslərə baxış keçirilir. Qərb və Azərbaycan mütəxəssislərinin və tədqiqatçılarının fikirləri təhlil olunur və həmin fikirlərə münasibət bildirilir. Azərbaycanda dini və milli köklərə qayıdış, milli tariximizə həqiqi və obyektiv baxış, dilimizin saflığı uğrunda mübarizə əldə olunmuş nailiyyətlərin əsalarından biri olduğu qeyd olunur. Bildirilir ki, Azərbaycan xalqı daim bəşəri dəyərlərə hörmətlə yanaşaraq özünəməxsus olan milli-mənəvi dəyərlərinə sahib çıxacaq, onu qoruyub saxlayacaq və gələcək nəsillərə ötürəcəkdir.*

Müasirləşən Azərbaycan hərtərəfli inkişaf edərək müntəzəm olaraq dünya sivilizasiyasına inteqrasiya etməkdədir. Müasir inteqrasiya prosesi isə çoxtərəfli olması və mürəkkəbliyi ilə səciyyələnir. Bunu nəzərə alan ölkə rəhbərliyi inteqrasiya siyasətini həyata keçirərkən bu prosesin bütün detallarını və digər dövlətlərin əvvəllər buraxdığı nöqsanları diqqətdən qaçırmır, ölkənin sivil dövlətlərə çatması istiqamətində səmərəli olan yollardan bəhrələnir, üsullardan istifadə edir. İnteqrasiya prosesini, demək olar ki, bütün digər ölkələr də keçməkdədir. Çünki bu proses artıq başlayıb və onu geri qaytarmaq mümkün deyil.

Artıq 20 ildir ki, müstəqillik əldə etmiş Azərbaycanda dini-mənəvi köklərə qayıdış, milli tariximizə həqiqi və obyektiv baxış, milli-mənəvi dəyərlərə hörmətin qorunması ən mühüm uğurlarımızdan hesab edilir. Ümummilli lider Heydər Əliyev cəmiyyətdə mənəvi dəyərlərin roluna xüsusi qiymət verərək qeyd edirdi ki, heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacağıq və bu mənəvi mənbələrimizdən istifadə edərək gələcəyimizi quracağıq. Bu mənada o, xüsusi olaraq vurğulayır ki, hər bir xalqın mədəniyyəti həmişə onu yüksəldir, bütün dünyada tanındır, mənəviyyatını zənginləşdirir [1, s.256].

Dəyərlər müəyyən mənada bizim həyatımızın məqsədləridir; hətta yalnız öz həyatımızın deyil, məsələn, biri başqalarının həyatı üçün də elm və ya sənətlə məşğul olmağı qarşıya məqsəd qoyar; digəri başqa insanları da öz bəyəndiyi yola çəkməyi müqəddəs bir vəzifə sayar; başqa biri bütün dinclik və səadətin iqtisadi qüdrətlə mümkün olacağına inanar və s. Cəmiyyət səviyyəsində də müxtəlif dəyər oriyentasiyalarından bəhs etmək mümkündür [2, s.127].

Milli-əxlaqi dəyərlərimizin öyrənilməsi, qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi və gələcək nəsllə ötürülməsi də Azərbaycan dövləti qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Bunları qoruyub saxlamış xalq isə həmişə müstəqillik yolu ilə getmək, müstəqilliyini qorumaq əzmindədir. Çünki milli dövlətçilik və milli-mənəvi dəyərlər arasında sıx bir daxili əlaqə vardır. Milli müəyyənliyi olmayan və özünü bir millət kimi dərk etməyən xalqın milli dövlətə də ehtiyacı ola bilməz. Belə ki, milli dövlət, bir tərəfdən ərazinin və iqtisadi sərvətlərin qorunmasına xidmət edirsə, digər tərəfdən və daha çox dərəcədə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və nisbi müstəqil inkişafının təmin olunması məqsədi daşıyır.

Milli-mənəvi dəyərlərin bir qismi ictimai ideal və mədəni-tarixi inkişafın hamı tərəfindən qəbul olunmuş məqsədi kimi çıxış edir. Bunlara misal olaraq azadlıq, sosial bərabərliyi, ədalət, humanizmi, demokratiyanı, habelə ümumbəşəri xarakter daşıyan digər idealları göstərmək olar. Onlar ümumi mədəniyyət sistemində mərkəzi yer tutur, bütövlükdə cəmiyyətin və ayrılıqda hər bir şəxsiyyətin

yətin mənəvi zənginliyinin nüvəsini təşkil edir. Şəxsiyyətin formalaşmasında mənəvi dəyərlər çox müxtəlif formalarda çıxış edir. Onların tərkibinə elmi həqiqəti ifadə edən nəzəri müddəalardan tutmuş əxlaqi normalar, estetik dəyərlər, bədii zövq, dini inam, ictimai rəyin müəyyən ünsürləri və s. daxildir [2, s.126].

Milli-mənəvi və əxlaqi dəyərlərdə əsas əlamətlər kimi vətənpərvərlik ənənələrini, vətənpərvərlik tərbiyəsini, mənəvi-əxlaqi, etik keyfiyyətləri, milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətini, ana dilinə hörmət, milli birlik ideyasını, demokratik dəyərləri, dövlətçilik ənənələrini, dövlətçilik hissini, dünya ənənələri və milli ənənələrin birliyi daxil edilir [3, s.56].

Son illər ərzində Azərbaycan dini, milli və etnik tolerantlıq sahəsində əhəmiyyətli uğurlara nail olmuşdur. Dövlət tərəfindən atılan məqsədyönlü addımlar dinindən, millətindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycan xalqının bütün dövrlərdə mehriban ailə, dost, qardaş olaraq yaşamaq ənənələrini daha da möhkəmləndirmişdir [4, s.92]. Ümumilikdə, Azərbaycan dövləti tərəfindən mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi məqsədilə həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə həyata keçirilən tədbirlər ölkəmizin beynəlxalq arenada nüfuzunu artırmaqla yanaşı, xalqımızın milli həmrəyliyinə daha da möhkəmləndirir və Azərbaycanı dünya mədəniyyətlərini qovuşduran məkan kimi beynəlxalq aləmə təqdim edir.

1998-ci ildə Bakıda keçirilən “Müasirlik və dini-mənəvi dəyərlər” Beynəlxalq konfransındakı çıxışında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev bu məsələyə diqqəti yönəldərək demişdir: “Müasir dünyada dini-mənəvi dəyərlərdən səmərəli şəkildə istifadə olunması hər bir ölkə üçün hər bir xalq üçün, hər bir din üçün çox əhəmiyyətlidir” [1, s.9].

Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyətinin əsas tərkib hissəsi kimi dini-mədəni dəyərlərin tədqiqi Azərbaycan alimlərinin mühüm vəzifəsidir. İslam dini və oradakı yüksək əxlaqi keyfiyyət və dəyərlərin Azərbaycan mədəniyyətində yeri, rolu, nəsil-dən-nəslə ötürülməsi, Azərbaycan dövlətçilik ənənələrinin formalaşmasına təsiri və s. problemlərin tədqiqi bu gün xüsusi aktualıq kəsb edir.

İslami dəyərlər, onun millətimizə faydası dərindən, professional şəkildə, obyektiv rəqərsizdən öyrənilməlidir. Bəziləri bu dəyərləri düzgün qiymətləndirmir, onlara subyektiv baxış bucağından baxır, düzgün təhlillər apara bilmir. Bu barədə ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: “Əgər keçmiş çar Rusiyası imperiyası ərazisində, sonra Sovetlər İttifaqı ərazisində islam mədəniyyəti haqqında araşdırmalara nəzər salsaq, çox dəyərli əsərlərlə yanaşı eyni zamanda subyektiv fikirlər də hökm sürür. Məndə belə təəssürat var ki, Avropa ölkələrində, o cümlədən, Rusiyada keçmişdə də, indi də bəzi tədqiqatçılar islam mədəniyyətinə, islam dininə subyektiv hissiyyatlar nöqtəyi-nəzərindən baxırlar” [1, s.37].

Yüksək dünya standartlarına cavab vermək, yeniliyi qəbul etmək və təbliğ etmək qarşıya qoyulan əsas məsələlərdəndir. Avroatlantik məkana inteqrasiya Azərbaycana ancaq xeyir və fayda gətirməsi isə düzgün və ardıcıl siyasətdən asılıdır. Qloballaşma kimi böyük bir məfhumun daxili və ayrılmaz komponenti olan inteqrasiya yolunda milli-mənəvi, dini dəyərlərin özünəməxsusluğunun qorunub saxlanması və varislik prinsipi əsasında gələcək nəsillərə çatdırılması böyük və gərgin zəhmət tələb edir.

Qloballaşma elə bir prosesdir ki, tədqiqatçı A.Həsənlı yazır, bu zaman mütləq milli-mənəvi dəyərlərin tənəzzül etməməsi və aşınmaması istiqamətində tutduğu mövqeyindən asılı olaraq hər bir vətəndaş öz vəzifəsini yerinə yetirməli, bu yöndə bütün bilik və bacarığını səfərbər etməlidir. Bu məsələ həm də alim və tədqiqatçıları da narahat etməli, onlar məntiqi fikir və ideyalarını irəli sürməlidirlər. Doğrudur, bu istiqamətdə bəzi tədqiqat işləri işıq üzə görüb, lakin bu hələ kifayət deyildir. Əsas aktualıq kəsb edən odur ki, necə etmək lazımdır ki, bizim milli-mənəvi dəyərlərimiz, əxlaqi qaydalarımız dünyanı öz ağuşuna almış bu prosesi daha da zənginləşdirsin, ona bir növ təkan versin. Ancaq əksər ölkələrin təmsalında bunun şahidi oluruq ki, qloballaşma prosesi

ayrı-yarı mədəniyyətlərə, millətlərin özünəxas dəyərlərinə zərbə vurmuş, yad elementlərin milli mədəniyyətlərin tərkibinə daxil olmasına səbəb olmuş, bu mədəniyyətlərin zəifləməsi istiqamətində həm uğurlu, həm də uğursuz cəhdlər olmuşdur [4, s.25].

Müasir proseslər ən müxtəlif səpkilərdə - siyasi, iqtisadi, mədəni və s. cəhətlərdən tədqiqatçılar tərəfindən öyrənilir. Keçən onilliklər ərzində müasir proseslərə münasibətdə çoxlu baxışlar, mövqelər formalaşmışdır. Bunların sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi özü də qloballaşma proseslərinin nəzəri-konseptual əsaslarının müəyyənləşdirilməsi vəzifəsinə daxildir.

Azərbaycanın beynəlxalq aləmlə münasibətlərinin, dünyanın müstəqil dövlətlərinin ailəsinə inteqrasiyasının aparıcı istiqamətlərini, milli maraqlara xidmət edən suveren inkişaf yolunu müəyyənləşdirərkən ümumilli lider Heydər Əliyevin hansı prinsiplərə, əməkdaşlığın hansı forma və mexanizmlərinə, inteqrasiyanın mövcud olan nə kimi nəzəri və praktiki modellərinə üstünlük verməsi, onun siyasi kursunda qloballaşma amilinin yeri və rolu, dünya siyasəti üçün nümunə ola biləcək xüsusiyyətləri - bütün bunlar araşdırılmasını gözləyən məsələlərdəndir.

Ümumiyyətlə, dünya tarixində inteqrasiya və qloballaşma məsələlərinə birmənalı münasibət olmamışdır. Tədqiqatçılardan bəziləri bu məsələyə müsbət tərəfdən yanaşırsa, bəziləri isə onun əleyhinə çıxır, qloballaşmanın milli-mənəvi dəyərləri kökündən sarsıdacağını iddia edir və anti-qlobalistika hərəkatının genişlənməsinə rəvac verirlər. Buna görə də qloballaşma məsələsinə olan müxtəlif yanaşmaların ətraflı tədqiq və təhlilinə zərurət yaranır [4, s.42].

Azərbaycanda yayılan kütləvi mədəniyyət əsasən Qərb həyat tərzinin və postmodernist ənənələrin yayılmasına xidmət edir. Məlumdur ki, Qərb sivilizasiyası özünü bəşər mədəniyyətinin inkişafının ən yüksək mərhələsi hesab etməklə digər mədəniyyətlərin də yeni inkişafa tabe edilməsini iddia etməkdə və həmin mədəniyyətləri yaradan xalqların sosial-siyasi və mənəvi-əxlaqi həyatını öz dəyərlərinə uyğun tənzimlənməsi tələbini verməkdədir. Özünü Qərb sivilizasiyasına inteqrasiya edən müasir Azərbaycan cəmiyyətində real ictimai münasibətlər sahəsində kütləvi mədəniyyətin təsiri və yaratdığı təsəvvürlər güclənir və bu proses ümumbəşəri proseslərin tərkib hissəsi kimi özünü göstərir. Azərbaycanın yeni ictimai-siyasi sistemə yön alması nəticəsində “müasirləşmə” düşüncəsi sosial şüurda özünə xüsusi yer almışdır. Xüsusilə, şəhərdə indiyə qədər mövcud olmayan və tanınmayan mədəni dəyərlərin qəbulu “müasirlik” kimi dərk edilir. Əslində “müasirləşmə”, müasirlik özü Qərbdən gələn kütləvi mədəniyyəti mənimsəmə kimi ifadə olunur. İctimai şüurda özünə yer alan bu məsələ insanların keçmiş irslərindən ayrılaraq yeni ənənələr, stereotiplər mühitinə atılması ilə bağlıdır. Bir çoxları əvvəlki irsin köhnəlik kimi “gülünc”, “zəif” olduğundan onun atılması düşüncəsindən çıxış edirlər. Bu cür təsəvvürlər bilavasitə onların yaşam tərzinə və dünyagörüşünə təsir edir.

Ayrı-ayrı dini təriqətlərin cəmiyyətə yol açması, qadağan olunmuş kitab və nəşrlərin xüsusi yollarla insanlar arasında paylanması, ideoloji təsir vasitəsilə insanların çaşdırılması, geyim, qida, memarlıq və s. mədəniyyətində millətimize xas olmayan cəhətlərin təbliği - vaxtında qarşısının alınması, zəruri təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edən vacib məsələlərdəndir. Ancaq bu yolla insanları inkulturasiya və akkulturasıya arasında tərəddüd etməkdən qurtarmaq mümkündür.

Azərbaycan bütün dövlətlər tərəfindən dini, etnik, mədəni tolerantlığın bərqərar olduğu ölkə kimi tanınır. Qloballaşma dövrünün əsas tələblərindən biri də elə tolerantlıqdır. Bu da doğrudur ki, əgər dini, mədəni fərqlərə qarşı dözümlülük olmasa, müasir proseslər lazımi nəticəni verməyəcəkdir. Ona görə də milli dəyərlərə böyük önəm verərək tolerantlığın möhkəmlənməsi millətə zərər gətirməz [4, s.56].

Ümumiyyətlə, qeyd edilməlidir ki, bu gün alimləri düşündürən aktual məsələlərdən biri də qloballaşma yolunda əzmlə addımlamaq üçün milli-mənəvi dəyərlərimizdən yararlanmaq, sivilizasiya

zasiyalı cəmiyyətin qurulmasında böyük əzm nümayiş etdirmək və bu zaman milli stereotipləri yaddan çıxarmamaqdır.

O.Şpenqler isə Avropanın süqutunu həm də milli-mədəni dəyərlərin tənəzzülü ilə bağlayır. Sivilizasiyaların qarşılıqlı toqquşmasından bəhs edən Amerika politoloqu S.Hantinqton “Qərbləşməsiz modernləşmə” düsturunu təklif etmişdir. Bu düsturda “üçüncü dünya” ölkələrinin sosial-iqtisadi və texnoloji inkişaf problemlərinə yeni yanaşma təsvir olunur. Bu yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, özlərinin sosial-siyasi və təsərrüfat strukturlarının dəyişməsinin və inkişafının obyektiv zərurət olduğunu başa düşən həmin ölkələr Qərbin ardınca kor-koranə getməkdən imtina edirlər. Əksinə, onlar Qərb texnologiyalarından özlərinin ənənəvi milli dəyərlər sistemində istifadə etməyə çalışırlar [6, s.125].

Akademik R.Mehdiyevin fikrinə, müasir dövrdə qloballaşma suveren dövlətlər arasındakı sədləri dağıdaraq, cəmiyyətin daxilindəki sosial münasibətləri yeni məcraya salır, milli özünə-məxsusluğu xüsusi dünyagörüşü çərçivələrinə salaraq sərt şəkildə məhdudlaşdırır. O, əvvəla, milli mədəniyyət və ənənələrin öncüllüyünü dağıdır, özünəməxsusluqdan uzaqlaşmanı gücləndirir, coğrafi və iqtisadi vəziyyətindən, siyasi quruluşundan, habelə milli mentalitetindən asılı olmayaraq cəmiyyəti qərbləşdirir. İkinci, istər millətin, istərsə də dövlətin müstəqil inkişaf imkanlarının mahiyyətinə varmadan, səmərəsizliyi amansızcasına cəzalandırır [6, s.129].

AMEA-nın müxbir üzvü, professor S.Xəlilov “Mənəviyyat fəlsəfəsi” adlı kitabında Şərq və Qərbdə milli-mənəvi dəyərlərin qarşılıqlı münasibətlərini geniş təhlil edərək göstərir ki, biz Qərbin xilas olmaq istədiyi və məmnuniyyətlə bizə ixrac etdiyi bayağı mədəniyyətdən ikiəlli yapışaraq “müasir” olmağa çalışırıq. Daha sonra o, qeyd edir ki, insanın mənəvi ehtiyacları onun boyabaşa çatdığı milli-mədəni mühitin spesifikasi ilə müəyyən olunur. Ona görə də hər bir xalqın sosial-mənəvi mənşəyini, mədəniyyət tarixini öyrənmədən yeni nəslin nə kimi hisslərlə yaşadığını, onun mədəni tələbat meyillərini və estetik zövq oriyentasiyasını müəyyən etmək çox çətindir [5, s.250].

R.Aslanova “İslam və mədəniyyət” adlı monoqrafiyasında din və mədəniyyətin genezisi, qarşılıqlı dinamikası, islam mədəniyyətinin ümumbəşəri dəyərləri, Azərbaycanın bu mədəniyyətin inkişafında yeri və rolu, islam dəyərlərinin Qərb mədəniyyətinə təsiri geniş tədqiq edilir.

Professor A.Əhədov “Azərbaycanda islamın modernləşdirilməsi” adlı monoqrafiyasında göstərir ki, müasir Azərbaycanda islamın modernləşdirilməsində üç meyil nəzəri cəlb edir. Birinci, islamın ayin və mərasimlərinin hal-hazırkı dövr və gələcək üçün vacibliyinin və faydalı olmasının iddia edilməsi, bunların mahiyyətinin indiki həyat tərzinə uyğun şəkildə şərh edilməsi, ikinci, islamın adət və ayinlər kompleksinin ünsürlərinin təsnifatının verilməsi və buna uyğun olaraq onların şərh, üçüncüsü, islam ayinlərinin sadələşdirilməsi, azaldılması və asanlaşdırılması yolu ilə çoxəsrlik müsəlman ənənələrini müasirləşdirib cəzbedici və günün tələblərinə uyğun olan şəkllə salınmasına səy edilməsi. Abdulla Əhədova görə, modernist müsəlman ruhaniləri islamın əsas əhkamlarını qətiyyətli pozmurlar. Lakin ictimai bərabərsizlik, qadına münasibət, ailə-məişət, dini dözümlülük, dostluq və başqa məsələlərdə onlar ortodoksal islam mövqeyində durmur, bunlara müasir baxımdan yanaşırlar [6, s.44-49].

H.Orucovun redaktəsi ilə çap olunmuş “İslam əxlaqı” adlı monoqrafiyada isə göstərilir ki, milli-mənəvi dəyərlərimiz milyonlarla insanı birləşdirən ortaq dəyərlərdir. Bu dəyərləri paylaşmaq və onları qorumaq üçün bir araya gəlmək milyonlarla insanın həmrəyliyi deməkdir. Ən önəmlisi odur ki, yüzillər boyu milli və dini dəyərlərimiz bir-biri ilə o qədər çulğalaşmış ki, bu gün onların sərhədlərini müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür [7, s.163].

Azərbaycanın tədqiqatçılarından İ.Rüstəmov, A.Həsənlı, S.Hüseynov, Ə.Qurbanov, E.Əhmədov, T.Əfəndiyev, A.Əhmədov, A.Hacıyeva, Z.Quluzadə, R.Ulusel, H.Hüseynov, R.Mustafayev, və b. müasir şəraitdə milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanmasını zəruri hesab edir və bu

dəyərlərin inkişaf tendensiyları və qarşılıqlı münasibətləri haqqında bir çox monoqrafiya və məqalələr yazmışlar.

Mövcud elmi ədəbiyyatda bu vaxtadək dini-mənəvi dəyərlərin roluna dair xeyli tədqiqat işləri aparılsa da, qloballaşma şəraitində Azərbaycanda dini-mənəvi dəyərlərin inkişaf tendensiyları ilə bağlı tədqiqata, nisbətən, az diqqət yetirilmişdir. Bu mənada tədqiqat işinin əsas məqsədlərindən biri müasir dövrdə dini-mənəvi dəyərlərimizin inkişaf xüsusiyyətlərini sistemli və tam halında tədqiq etməkdir [8, s.164].

Bu gün Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin qurulduğu bir vaxtda xalqımızın min illər boyu bizə irs qoyduğu dəyərli dini-mənəvi dəyərlərin inkişafının tədqiqi cəmiyyətimizin gələcək inkişafı üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Hazırki əsas məqsəd Azərbaycanda qloballaşma şəraitində dini-mənəvi dəyərlərin inkişafının sistemli təhlilinin verilməsi əsasında müasir ictimai inkişafımızla həmahəng səsleşən cəhətləri üzə çıxarmaqdan, qabarıq şəkildə işıqlandırmaqdan ibarətdir.

Dünyada baş verən proseslər birmənalı şəkildə göstərir ki, XXI əsrdə bəşəriyyətin inkişaf strategiyasını xeyli dərəcədə qloballaşma müəyyən edəcəkdir. Bəşəriyyət tarix boyu həmişə integrasiyaya, vahid siyasi, iqtisadi, yaxud sosiomədəni məkanın bir hissəsi olmağa can atmışdır. Tarix belə nümunələr yaradaraq bu və ya digər imperiyaya öz hərbi-siyasi və iqtisadi nüfuz dairəsini iki, bəzən də üç qitəyə genişləndirmək imkanı vermişdir. Üç dünya dininin meydana gəlməsi dünyəvi məkanının qlobal integrasiyasının yeni nümunəsini yaratmışdır. İudaizm, xristianlıq, sonra isə İslam gerçəkliyin sosiomədəni, siyasi və iqtisadi qavrayışına təsirin həddlərini genişləndirərək başlıca olaraq, bu və ya digər dinin nümayəndələrinin məskunlaşdığı məkanlar yaratdılar [4,s.95].

Lakin dünya tarixində bəşəriyyət hələ heç vaxt bütün dünya məkanının sabit və təhlükəsiz inkişafını təmin etməli olan ümumi siyasi və iqtisadi məkan yaradılmasına könüllü cəhd etmək üçün ümumi məqsədə çatmağa belə yönəlməmişdir. XIX əsrdə başlanan, XX əsrdə fasilələrlə davam edən və hazırda da baş verən ümumdünya integrasiya prosesinin tarixi analoqu olmayıb və yoxdur, ona görə də qloballaşmanın faydalı və qüsurlu cəhətlərinə ölçülüb-biçilmiş və əlaqələndirilmiş şəkildə yanaşmaq son dərəcə vacibdir.

Qloballaşma suveren dövlətlər arasındakı sədləri dağıdaraq cəmiyyətin daxilində sosial münasibətləri yeni məcraya salır, milli özünəməxsusluğu xüsusi dünyagörüşü çərçivələrinə salaraq sərt şəkildə məhdudlaşdırır. O, əvvəla, milli mədəniyyət və ənənələrin öncüllüyünü zəiflədir, özünəməxsusluqdan uzaqlaşmanı gücləndirir, coğrafi və iqtisadi vəziyyətindən, siyasi quruluşundan, habelə milli mentalitetindən asılı olmayaraq cəmiyyəti qərbəşdirir. İkincisi, istər millətin, istərsə də dövlətin müstəqil inkişaf imkanlarının mahiyyətinə varmadan, səmərəsizliyi amansızcasına cəzalandırır və inkişaf etmiş ölkələri isə daha da həvəsləndirir [8, s.184].

Cəmiyyətdə qərarlaşmış bəzi qeyri-etik normalar qlobal etik dəyərlərə zərbə vurur və qloballaşmanın cəmiyyətdə təşəkkülünə mane olur. Mənfi, qeyri-etik normalara qarşı amansız münasibət formalaşması vacib və zəruridir. Halallıq vicdanlılıq, etibarlılıq, düzgünlük, həqiqətpərəstlik hisslərini özündə ehtiva edir. Qərb modeli üzrə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatının yaradılması yalnız halal, vicdanlı sahibkarların fəal köməyi sayəsində mümkündür. Azərbaycanda yeni tip sahibkarların mənəvi davranışı etik işgüzar münasibətlərin təşəkkülünə əlverişli şərait yaradır, Azərbaycanın yerli sahibkarları son vaxtlar öz fəaliyyətlərini halallıq prinsipi üzərində qurmasının vacibliyini, dövlətin qanunlarına əməl olunmasının əhəmiyyətini daha aydın dərk edirlər. Əlbəttə, biznesdə əxlaq normalarının təşəkkülü üçün hələ çox işlər görülməlidir [3, s.59].

XXI əsrin əvvəllərində sosial-siyasi və iqtisadi problemlərin artması, dünyanı əhatə edən qloballaşma prosesinin sürəti, onun bəzi mənfi amilləri müasir insan probleminə, onun mənəviyyət kodeksi məsələsinə diqqəti artırır, gələcək təhlükənin qarşısının alınmasında dini-mənəvi də-

yerlərin rolunun vacibliyini ön plana çəkir. Bəşəriyyətin arzusunda olduğu sosial tərəqqinin əsas məqamları - insanın rifah halının və sosial müdafiəsinin yaxşılaşması, insanlar arasında hər cür qarşıdurmanın zəifləməsi, siyasi demokratiyanın bərqərar olması, insani münasibətlərin təkmilləşməsi prioritet məsələyə çevrilmişdir.

Dini-mədəni dəyərlərə yüksək önəm verən ümummilli lider Heydər Əliyev 1998-ci ildə Bakıda keçirilən “Müasirlik və dini-mənəvi dəyərlər” Beynəlxalq konfransdakı çıxışında demişdir: “Müasir dünyada dini-mənəvi dəyərlərdən səmərəli şəkildə istifadə olunması hər bir ölkə üçün, hər bir xalq üçün, hər bir din üçün çox əhəmiyyətlidir” [1, s.9].

Hər bir xalqın, millətin, dövlətin varlığının ifadəsi olan ideyaların, dünyagörüşünün, həyat və düşüncə tərzinin deformasiyaya uğraması ilə həmin birliyin tənəzzülü başlayır. Tarix sübut edir ki, ən güclü sistemlərin məhvi sosiomədəni və siyasi mədəni məkanda yaşayan insanlar üçün ümumi olan mənəvi dəyərlərin, ideyaların radikal transformasiyasının mənəvi davamı kimi meydana çıxır.

Fərdlərin əxlaqi cəhətdən özünü reallaşdırması prosesi gələcəyə istiqamətlənməklə onların milli-mənəvi dəyərlərini, müsbət keyfiyyətlərini, özünü təkmilləşdirməyə fəal münasibətini, özünü-tərbiyə qabiliyyətini formalaşdırmağa kömək edir. Tərbiyə prosesi düzgün istiqamətləndirildikdə özünü-tərbiyə nəinki sosiallaşma prosesinə, eləcə də şəxsiyyətin özünü realizəsinə faydalı təsir göstərir. Özünü-tərbiyədə müvəffəqiyyət qazanmaq üçün həlledici şərt əvvəldən düzgün istiqamət götürülməsidir. Özünü-tərbiyə şəxsiyyətin zehni və əxlaqi qabiliyyətlərini, onun əldə etdiyi bilikləri, sosial zövqünü və xarakterini əhatə edir. Özünü-tərbiyənin başlıca ünsürləri özünümüşahidə, özünü-təhlil, özünüqiymətləndirmə, özünütənqid və sairədir. Özünümüşahidə milli-mənəvi dəyərlərdən, müsbət keyfiyyətlərdən uzaqlaşdırmağı məhdudlaşdırmaqla hər bir fərdin sosial əhəmiyyətli maraq və meylinin, şəxsiyyət dəyərlərinin təşəkkülünə stimül yaradır. Özünü-təhlil insanın mənəvi dünyasını əks etdirən müsbət və mənfi keyfiyyətlərin nisbətini anlamağa, özünə və başqalarına məsuliyyətli münasibətə istiqamətləndirir. Özünüqiymətləndirmə şəxsiyyətin milli-mənəvi, mədəni fəaliyyəti və yaradıcılığını tənzimləyir, insanın onu əhatə edən konkret mühitdə öz yeri və rolunu, ictimai borcunu, mənəvi-vətəndaşlıq ləyaqətini aydın dərk etməsidir. Özünü-tərbiyənin ünsürlərindən biri olan özünü-tənqid isə özünü-təhlil prosesində nöqsanları, səhvləri dərk etmək və bunları aradan qaldırmağa səy göstərməkdə öz ifadəsini tapır [2, s.129-130].

Bu gün Azərbaycan cəmiyyətinin xarici dilləri bilən, kompüterdən baş çıxaran, internet vasitəsilə dünyaya “pəncərə açan” gənclərə ehtiyacı olduğu qədər və ondan daha artıq, həsiyyətli, qürurlu, milli, dini, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə sədaqətli, vətənpərvər vətəndaşlara ehtiyacı vardır. Müasir mədəniyyəti mənimsəmək nə qədər önəmlidirsə, milli mədəniyyətimizə sahib durmaq, ondan faydalanmaq bir o qədər mühümdür. Sadəcə texnikaçı, mütəxəssis, peşə sahibi hər zaman tapılar. Bu ehtiyacını hər bir millət müvəqqəti bir zaman üçün əcnəbilərə müraciət surətilə də təmin edə bilər. Lakin heç bir zaman xaricə müraciət olunaraq, mədəni inteqrasiya, vətəndaş cəmiyyəti vasitəsilə bir vətənpərvər, bir milliyyətçi, bir istiqlalçı, milli idealları, müqəddəs dəyərləri mənimsəmiş şəxs alına bilməz. Milli ruhlu, vətənpərvər, istiqlalçı vətəndaş yetişdirmək işi isə ölkə rəhbərliyi, dövlət qurumları, kütləvi informasiya vasitələri, tədris və tərbiyə müəssisələri, mədəniyyət ocaqları və xüsusilə də ziyalılar ordusu tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Bu sahədə uğur qazanmaq üçün isə ilk növbədə milli mədəniyyətə sahib durmalı, milli-əxlaqi dəyərlər əxz edilməlidir. Çünki millət əsasına, siyasi özəlliklə söykənmədən, xalqın adət-ənənəsini, şifahi və yazılı ədəbiyyatını, bədii və iqtisadi məhsullarını mənimsəmədən bəşəri mədəniyyətə gedən yol da keçilməz olar. Millətin dil, din, əxlaq, hüquq, estetika, iqtisadiyyat və texnika ilə bağlı yaşayışının, həyat tərzinin ahəngdar bir bütünü olan kultür demokratik mahiyyət daşıdığı kimi, həm də beynəlmiləl, bəşəri məzmun kəsb edir. Bir sözlə, milli olmayan, xalqın, millətin işinə yaramayan heç bir şeydə bəşəriyyət də axtarılmaz. Vətəndaş cəmiyyətinin milli mədəniyyətlərə, xüsusilə də mü-

səlman cəmiyyətlərinə təsirindən bəhs edərkən də ilk növbədə bu amillər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır [3, s.60].

Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasi strategiyanın prioritetindən biri də milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və daha da inkişaf etdirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, dini etiqad azadlığının təmin olunması, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən dini qurumların nümayəndələri üçün bərabərhüquqlu şəraitin yaradılması və multikulturalizmin inkişafıdır. Müsəlman, xristian və yəhudi əhalisinin nümayəndələri arasındakı tolerant və dostluq münasibətləri Azərbaycan xalqının humanist mədəniyyəti üçün hər zaman xarakterik olub. Təsadüfi deyildir ki, bu gün Azərbaycan multikulturalizmin, tolerantlığın əsas məkanlarından biri kimi tanınır. Həyata keçirilən uğurlu daxili və xarici siyasət nəticəsində multikulturalizm Azərbaycanın dövlət siyasəti və həyat tərzinə çevrilib. Bu cür yanaşma həm multikulturalizmin ən yaxşı modeli olan ölkəmizin inkişafının tarixi reallıqları ilə, həm də müasir dünya sivilizasiyası məkanı və zamanı daxilində Azərbaycanın davamlı inkişaf tələbatı ilə elmi cəhətdən əsaslandırılıb. Azərbaycandakı tolerant mühit, sosial sabitlik beynəlxalq ictimaiyyətin də maraq dairəsindədir.

Ölkəmizdəki stabil çoxmədəniyyətlik və çoxkonfessiyalılıq mühiti, dövlət-din münasibətlərinin qurulması bir çox xarici ekspertlər, dövlət rəsmiləri tərəfindən nümunəvi model kimi qiymətləndirilir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan beynəlxalq miqyasda dinlərarası dialoq mərkəzinə çevrilməkdədir. Bunun təsdiqi olaraq, son illərdə Dünya Dini Liderləri Sammitinin, MDB Dinlərarası Şurasının, MDB Müsəlmanları Məşvərət Şurasının, Qafqaz Xalqları Ali Dini Şurasının toplantılarının Bakıda keçirilməsini qeyd etmək olar. Ölkəmizdəki sabitliyin, dini dözümlülüyn, burada yaşayan millətlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin yüksək səviyyəsi Azərbaycana gələn bütün qonaqları valeh edib. Şübhəsiz ki, dözümlülük ruhunun qorunub saxlanılmasında müsəlman ruhanilərinin də müəyyən xidmətləri var. Müasir Azərbaycan dövlət-din münasibətləri modeli çərçivəsində bütün dini konfessiyalar qanun qarşısında bərabərdir və eyni statusa malikdir [4, s.89].

Azərbaycanın gələcək inkişafı milli-əxlaqi inkişaf strategiyasının da başlıca parametrlərini müəyyən etməyi tələb edir. Millətlərarası dialoqu ölkənin gələcək inkişafında mühüm vasitə hesab edən ölkə başçısı haqlı olaraq inkişafın mühüm mərhələlərində çoxmillətli ölkə olan Azərbaycan üçün millətlərarası münasibətlərin qorunub saxlanmasını sabitliyin birinci şərti hesab edir. Çünki həm milli, həm də dünyəvi dəyərləri qoruyub saxlamaqla demokratiyaya doğru iri addımlarla gedən Azərbaycanın inkişafı və tərəqqisinin, beynəlxalq aləmdə nüfuzunun yüksəlişi həmin amillə çox sıx şəkildə bağlıdır.

Mənəvi mədəniyyətimizin - böyüklərə hörmət, uşaqlara məhəbbət, sadıq olmaq, səbirli olmaq, qonaqpərvərliklə yanaşı - məsuliyyət mədəniyyəti, şəxsiyyətə hörmət, dürüstlüyn cəmiyyətdə mütələq etik normaya çevrilməsi vacib milli məqsədlərdən biri kimi, hər bir vətəndaş tərəfindən dəstəklənməli və bərqərar olunmalıdır. Bununla yanaşı, milli irsimiz, sağlam mentalitetimiz, ənənələrimiz və dinimizin qorunub saxlanılması prosesi, elmin, keyfiyyətli təhsilin və kulturoloji maarifin inkişafı, mütərəqqi innovasiyaların yayılması ilə müşahidə olunmalıdır.

Müasir Azərbaycanda demokratik prinsiplərin bərqərar olması, hüquqi dövlətin formalaşması dövlətimizin global beynəlxalq aləmə inteqrasiyası şəraitində dinin, xüsusilə islamın mədəniyyətə təsirinin öyrənilməsi, müasir insanın mənəviyyat prinsiplərinin formalaşmasına, onun daxilən zənginləşməsinə təsirinin öyrənilməsi mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Ulu öndər Heydər Əliyev mənəvi prinsiplərin rolunu xüsusi qiymətləndirir: “Heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacağıq və bu mənəvi mənbələrimizdən istifadə edərək gələcəyimizi quraçağıq” [6, s.176].

**Açar sözlər:** milli-mənəvi dəyərlər, dini-mənəvi dəyərlər, mənəviyyat, mədəniyyət, multikulturalizm, tolerantlıq

**İstifadə edilmiş ədəbiyyat**

1. Əliyev H.Ə. Dinimiz xalqımızın mənəvi sərvətidir. Bakı: Qanun, 1999, 165 s.
2. Əhmədov A. Kəcid dövründə milli-mənəvi dəyərlərin transformasiyası. Elmi əsərlər. NDU, №21, 2015
3. Əhmədov E. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması zəruriliyi. Sivilizasiya jurnalı, №14, 2013
4. Həsənlı A. Azərbaycanda milli-mənəvi dəyərlər. Bakı: 2015
5. Xəlilov S.S. Mənəviyyat fəlsəfəsi. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2007, 520 s.
6. Mehdiyev R. Azərbaycan: Qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı: XXI - Yeni Nəşrlər Evi, 2005, 464 s.
7. Orucov H.X. İslam əxlaqı. Bakı: İpək yolu nəşriyyatı, 2010, 208 s.
8. Paşazadə A.Ş. Qafqazda İslam. Bakı: Azərnəşr, 1991, 224 s.

**Садагят Мамедова**

**УНИКАЛЬНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНО-ПРАВСТВЕННЫХ  
ЦЕННОСТЕЙ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА**

**Резюме**

В статье рассматриваются социальные события и процессы, происходящие на современном этапе развития общества в национально-нравственной сфере. Выражается отношение к мнениям западных и азербайджанских специалистов и исследователей в этой области. Отмечается, что возвращение Азербайджана к религиозным и национальным корням, правдивый и объективный взгляд на национальную историю, борьба за чистоту языка являются одним из основных достижений в годы суверенитета. Указывается, что Азербайджанский народ с уважением относится к мировым ценностям, защищая и передавая свои национально-нравственные ценности будущим поколениям.

**Ключевые слова:** национально-нравственные ценности, религиозно-нравственные ценности, нравственность, мультикультурализм, толерантность

**Sadagat Mammadova**

**UNIQUENESS OF NATIONAL-SPIRITUAL VALUES  
ON THE DEVELOPMENT OF SOCIETY**

**Summary**

Attention is paid to social events and processes on national-spiritual direction in the modern stages of the development of society in the article. The ideas of western and Azerbaijani specialists and researches are analyzed. Returning to the religious and national roots in Azerbaijan, a true and objective view to the national history are noted as one of the successes achieved in the fight for the purity of our language. Also, it is noted that Azerbaijan people will have national-spiritual values, respecting for human values, will protect them and pass to future generations.

**Keywords:** national-spiritual values, religious-spiritual values, spirit, multiculturalism, tolerance